

Pápež slovenského divadla Gustáv Valach

Andrej Matášik

Fakty:

- Narodil sa 16. marca 1921 v Hontianskych Nemcoch.
- Po maturite (s Júliusom Pántikom) v Banskej Štiavnici (1940) študoval na Právnickej fakulte.
- Súčasne bol v r. 1940 - 42 poslucháčom Štátneho konzervatória v Bratislave.
- Nastúpil ako hlásateľ do Slovenského rozhlasu.
- Od r. 1946 sa stal členom činohry Slovenského národného divadla.
- V roku 1959 ho z divadla z mimoumeleckých dôvodov prepustili a do r. 1962 manuálne pracoval.
- Po návrate bol členom činohry SND nepretržite do 31.12.1992, keď ho penzionovali.
- Zomrel 27. apríla 2002 v Bratislave.

Tvorivé dielo:

Gustáv Valach vkročil na javisko Slovenského národného divadla impozantnou sériou mimoriadne náročných postáv v hrách slovenských autorov, ale i v klasickej i súčasnej svetovej dráme. K jeho najpozoruhodnejším kreáciám patrili **Yorik** v Laholovych Štyroch stranách sveta (1948), **Rosenkrantz** v Shakespearovom Hamletovi (1950), **Ondrej Paľčík** v Tajovského Statkoch-zmátkoch (1950, 1955), **Hulej** v Mňačkových Mostoch na východ (1951), **Kalafuna** v Tylovom Strakonickom gajdošovi (1953), **Schutz** v Králikovej Svätej Barbore (1953), **Astrov** v Čechovovom Ujovi Váňovi (1954), **Manahen** vo Hviezdoslavovej tragédii Herodes a Herodias (1955, 1970), **Franz Moor** v Schillerovych Zbojníkoch (1955), **Tybald** v Romeovi a Júlii (1957) či **Maršal** v Čapkovej Bielej nemoci (1958). Robustný, s neobyčajne tvárnym hlasovým fondom, nachádzal v každej z týchto postáv vnútorný svár, nespokojnosť a aj istú netrpezlivosť. Sám bol vášnivým hľadačom pravdy o človeku a doslova vnútil tento rozmer i postavám, ktoré hral. Jeho kresťanská orientácia mu však v čase direktívnej ateizácie spôsobovala

problémy, ktoré vyvrcholili jeho odchodom zo súboru činohry SND. Po troch rokoch, sa do divadla vrátil a čoskoro začali do jeho biografie pribúdať významné postavy ako **Bismarck** v Adamovovej hre Jar 71. roku (1962), **Newton** v Dürrenmattových Fyzikoch (1963), **Bača Ondrej** v Bačovej žene (1963), **Polonius** v Shakespearovom Hamletovi (1964) a **Oberon** v jeho Sne noci svätajánskej (1965), **John Proctor** v Millerových Salemských bosorkách (1966), **Marek** v Bukovčanovom Pštrosom večierku (1967), **Torrance** v Zostupujúcom Orfeovi (1969), **Gregory Solomon** v Millerovej Cene (1969), **Kreón** v Sofoklovej Antigone (1971), vyšetrovateľ **Porfirij Petrovič** v Hasprovej inscenácii Dostojevského Zločinu a trestu (1971), **Kit Carson** v Saroyanovom Čase tvojho života (1973), **Tomáš Benedik** v Solovičovom Meridiáne (1974), **Kráľ Lear** v Shakespearovej tragédii (1975), **Repáň** v Kováčikovej Krčme Pod zeleným stromom (1976), **Trileckij** v Platonovovi (1979), **Larry** v O'Neillovej dráme Ľadár prichádza (1982), **Lízal** v Mariši bratov Mrštíkovcov (1983), **Šána** v Hubačovej Starej dobrej kapele (1984), **Ču Fu** v Brechtovom Dobrom človeku zo Sečuanu (1986) a desiatky ďalších výrazných charakterov. Ako poslednú úlohu v činohre SND naštudoval postavu **Tabunova** v hre Pozrite, kto prišiel V. Arra (1987).

Rozsiahla je jeho tvorba v slovenskom a českom filme, v televízii a rozhlase.

Story:

Aj jeho najväčší nepriatelia uznávali, že je to skvelý herec. A pritom sa zdalo, že vlastne nikdy nehrá – alebo, že hrá stále, bez ohľadu na to, či stojí na javisku, alebo ide po chodníku. Gustáv Valach bol skrátka pojem a veličina – a bol vlastne osamelým bežcom. Korene jeho výnimočnosti a výlučnosti sú v jeho katolíckom presvedčení a odmietaní prijať všeobecne predstieranú hru na prispôsobenie sa. A možno aj v istom sklone k anarchizmu. V časech, keď mnohí učitelia a verejní činitelia v nedeľu zarána odchádzali do dedín, vzdialených aspoň 50 kilometrov od miesta svojho pôsobenia, aby potajomky navštívili omšu, hoci cez týždeň sa tvárili ako presvedčení ateisti, Gustáv Valach s rodinou dôstojne a demonštratívne kráčal do bratislavských chrámov a jeho nezameniteľný hlas sa v kostole mocne ozýval. Odmietal strach,

tvrdohlavo vzdoroval a pohrdal tými, ktorí podľahli nátlaku. Ale odmietal aj diskusiu o tom, že by prípadne mohol aj sám urobiť chybu, čo mu spôsobilo v živote nemálo problémov.

Z týchto koreňov vyrástlo aj jeho herectvo. Autora si vážil a k slovu, ktoré mu dramatik zveril pristupoval s úctou. Beda však, ak zistil, že autor, dramaturg či režisér v čomsi nemajú jasno a podvádzajú ho. Dokázal byť ironický, panovačný a krutý. Herectvo bolo pre neho poslaním a službou – autorovi i divákovi. S neobyčajnou senzitivnosťou vnímal každú novú postavu ako novú šancu odovzdať divákovi vážne posolstvo – bez ohľadu na žáner hry. Aj v komédiách, kde peril verbálnou komikou (na akčnú veľmi nebol stavaný), nepodľahol všeobecnému ošiaľu po veselí, ale úzkostlivo strážil mravný odkaz, adresovaný divákovi. Diváci ho milovali, pretože dokázal vytvoriť postavu ako dostupný ideál. Jeho hrdinovia neboli od reality vzdialené modely (či už pozitívneho, alebo negatívneho typu), ale boli to charaktery so všetkou ľudskou protirečivosťou. Napríklad jeho Benedik v Solovičovom Meridiáne, ktorý v ostatných inscenáciách vychádzal ako trochu „papierový“ partizán, žijúci zo zašlej slávy, bol vo Valachovej interpretácii prítlačlivý – bol to netolerantný rodinný despota, hrdý na svoju povstaleckú minulosť a žiadajúci bezpodmienečnú úctu pre hodnoty, ktoré vyznával a keď sa v generačnom spore ocitol zoči-voči faktu, že jeho svet je prekonaný, že z vecí, ktoré prežil a v ktorých opravdivosť veril, sa stali len bezduché čítankové príbehy, zrútil sa pred očami divákov celý jeho svet. Na druhej strane jeho Kráľ Lear, rozmarný a blahosklonne veľkorysý, sršiaci silou a vtipom sa postupne prepadal do seba, až zostal sám a paradoxne našiel zaľúbenie vo svojom utrpení a pokore.

Vrcholnou životnou príležitosťou pre Gustáva Valacha však nebola žiadna z veľkých postáv, ktoré napísali dramatici, ale úloha, ktorú mu zverili duchovné authority – práve on sa v bielej albe zjavil počas Mariánskej púte pred stotisícovým zástupom v Šaštíne a nezabudnuteľným zvučným barytónom prečítal pápežskú bullu z 30. decembra 1977, ktorou bola po vyše tisícročí od zániku Veľkomoravskej ríše, znovu zriadená slovenská cirkevná provincia. Fascinujúco prednášal aj Božie slovo v rozhlasových reláciách Antona Hlinku v deväťdesiatych rokoch.

Krátke:

Počúvaj, brat môj

Gustáv Valach nebol z hercov, ktorí sa hneď a s každým spriatelila. Mnohé vzťahy s kolegami si skomplikoval sám, vedel aj z maličkosti spraviť riadnu hrmavicu a mnohým zasa prekážala jeho tvrdosť a priamosť v pomenúvaní problémov. Ale keď sa v dobrom rozmare kdesi pri litríku zarozprával a poctil partnera dôverou, okamžite prešiel na oslovenie „brat môj“. I pritrafilo sa, že keď bolo treba z divadla už v neskorý večer odísť, zahlaholil na celú Gorkého ulicu – *„Počúvaj, brat môj, musíme ísť autom. Keby sme šli peši, tak by sme sa potácali!“*

Dar slovenských katolíkov

Málokto vie, že k prvým „personálnym opatreniam“ po prijatí zákona o federácii a vzniku Slovenskej socialistickej republiky (fungovala od 1. januára 1969) došlo potom, ako nejaký horlivec posunul straníckym orgánom talianske noviny, ktoré priniesli záber z prijatia delegácie slovenských katolíckych intelektuálov u pápeža. Vysvitlo totiž, že v rámci svojej dovolenky sa do Vatikánu vybrala skupina Slovákov, ktorí sa s pomocou tamojších Slovákov dostali na audienciu k pápežovi a odovzdali mu vyrezávanú valašku. V skupinke bol aj námestník ministra kultúry Matej Andráš a – ako inak – nechýbal ani Gustáv Valach. A tak po straníckej kritike musel Miroslav Válek hľadať nového námestníka a M. Andráš vymenil námestníčku kanceláriu za kreslo riaditeľa Literárnej agentúry. Gustáv Valach sa pri tejto historke vždy len blažene usmieval – *„Vypiekli sme s nimi, brat môj, veď sme mali dovolenku...!“*

Tribún slovenskosti

Gustáv Valach sa hneď na začiatku deväťdesiatych rokov aktívne spolupodieľal na aktivizácii Matice slovenskej a žil myšlienkou na obnovenie slovenskej štátnosti. Trápilo ho, že slovenskí intelektuáli sa k národnoemancipačným snahám stavali vlažne a hnevalo ho, že z javísk „jeho“ divadla nezaznel hlas burcujúci národ z letargie. Bol pri všetkých rozhodujúcich situáciách, pri formulovaní projektu vytvorenia štátu, pri vyhlásení zvrchovanosti, pri vzniku republiky. Kriticky sa však staval aj k tým,

ktorí nedokázali uniesť ťarchu okamihu a skĺzali do hurávlastenectva a pátosu.